

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként.

Február 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: A hazai vármegyék és városok czimerei. Hattyuffy Dezsőtől. (Folytatás.)

A hazai vármegyék és városok czimerei.

(A vármegyei s városi czimerek czimerészeti méltatása.)

IV.

(Folytatás.)

A gabona termelésre emlékeztető buzakalászok s kévék közül előjön a buzakalász Szabolcs, Közép-Szolnokmegyék; a kéve Bihar- és Szatmármegyék czimerein. Végre még a tengeri töklevél előfordul Szebenzék czimerében s a nád pedig látható, mint a moesáros vidék jelképe Bihar megye s Ruszt város czimerében.

A növényország ábrái tehát mint azt egyes ábráknál jeleztek is, az illető megye nevezetesebb természeti tulajdonait, előnyeit vagy sajátosságait jelelik.

Az égi testek közül a nap emberi arczeval, rendszeren aranyos, olykor veres színben, sugaraktól körülvéve jön elő és pedig Háromszék-, Udvarhely-, Krassó-, Turóc-, Torontál-, Veszprém- és Csikmegyék, Károlyvár, Pozsega és Pécs városok czimerén. A hold egy ezüst, olykor arany vagy veres színű sarló alak jobbra, balra vagy lefelé fordítva, belső oldalán rendszeren emberi ábrázattal használtatik.

A hold telt alakban nem, hanem csak mint félhold szokott czimerábraképpen megjelenni. Előjön Háromszék, Krassó, Turóc, Veszprém megyék, Pozsega, Pécs, Zágráb városok czimerében.

A csillagok rendszeren 5—8 hegyes sugárral, arany, ezüst vagy veres színezettel tűnnek elő és pedig Varasd, Verőcze, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Háromszék, Zágrábmegyék, Komárom, Kőrös, Pozsega, Soprony, Zágráb városok czimerén. Megje-

gyezzük, hogy ez égi testek különösen mint mellék czimerábrák és pedig a hold, nap, hold vagy csillagok együtt jönnek elő.

A felhő is látható Fejérmegye czimerében, melyből Szűz-Mária alakja tűnik ki. E czimer azonban inkább festményhez hasonló, mint correct kivitelű czimerhez egyéb hiányai miatt is.

A paizsláiban gyakran megjelenik a hármashegy, mely az ország czimerében szintén elő jön, de egyes családok czimereiben hasonlóképpen gyakori. Ily hármashegy vagy halm látható Gömör, Pest-Pilis-Solt, Szepes, Temes, Veszprémmegyék, Székesfejérvár, Szakoleza városok, czimerén. Ezenkívül használtatik három külön álló hegy Zolyommegye czimerében s a czimer főábráját képezi a közben álló fákkal együtt, holott rendszeren a hármashegy mint egyik mellékábra szokott megjelenni, többnyire czimer talajképpen a czimerláiban. Egyek előjönnek még Bihar, Krassómmegyék czimerében. Szikla előfordul Kővárvidéke, Csanádmegye czimerén. Bányá pedig hegygyel együtt előtűnik Máramarosmegye s Nagy-Bánya város czimerén. Végre moesár Bihar- s Hevesmegye, víz pedig Eszék város czimerén látható.

A természetvilág tárgyaiból a képzelet s regék alkották a szörnyeket vagy költött — képzeleti — lényeket, melyek czimerészetünkben is előjönnek. Ezek többnyire keletről származó mondák és elbeszélések alapján keletkeztek, melyek borzasztó dolgokat regéltek sárkányokról, szirénekről, baziliszkekről, a grifmadárról stb. Ezen szörny vagy képzeleti állatok közül a megyék s városok czimerein előfordul a grif Liptómmegye, Abrudbánya város új czimerében; a sárkány Szent-György város s az egyszarvu Szepesmmegye és Egerváros czimerében.

A mesterség s művészet által előállított tárgyak köréből temérdek czimerábra használtatik a hatósági czimerészetben, azonban ezek nagy része nem mint fő, hanem leginkább mint mellékábra fordul elő rendszeren a főábra által tartva vagy emelve vagy annak díszítéseül szolgálva.

Az emberi mesterség s művészet által előállított tárgyak közül vett czimerábráknak egyik legjelentékenyebb részét képezik az épületek u. m. várak, várfalak, tornyok s kapuk, melyek rendszeren főábrák. A hatósági czimerészet kezdetét a városok körében vevén a már említett pártfogó szent alakokon kívül legelső s leggyakoribb czimerábra a várfal, torony és kapu volt, mert midőn a czimerek használata a városok közt terjedni kezdett, mindenesetre legelsőbben is oly alakra gondolhattak, mely legkönnyebben és legsajátságosabban kifejezi az

illető várost s annak erődtett voltát a ezimeren. Ez pedig nem lehetett más, mint a várost körülvevő, azt harezias támadások ellen védő várfal s annak más részei u. m. kapu, torony stb. s mindezeknek számtalan különböző fajait s változatait látjuk is hatóságaink ezimerein. Ezek használata nemcsak hazánk határai között terjedt el, de külföldön is a leggyakoribb ezimerábrák a városi ezimereken.

Hatóságaink ezimerein előjön a várfal, torony s kapu nélkül csupán rovátkokkal Korpona város ezimerén: várfal egy kapuval torony nélkül Vasmege s Aradváros ezimerén; várkapu egy toronnyal Gömör, Torontál, Varasd megyék, Győr, Kis-Márton, Pest, Selmece, Szathmár-Németi, Temesvár városok ezimerén, várkapu három toronnyal Veszpém-megye, Kolozsvár, Budaváros régi ezimerén, ugy Székesfejérvár, Soprony városok ezimerén; két Várkapu három toronnyal Budapest osztott ezimer paizsa alsó részén; — vártorony Varasd város ezimerén; három külön álló torony Szilágymegye, Ujvidék város ezimerén; — várfal egy kapu toronnyal Kaproneza város ezimerén; várfal két torony s egy kapu toronnyal Komárom, Pozsega, Pozsony és Zombor város ezimerén; — várfal egy torony s két kapuval Kőszegváros ezimerén; várfal három toronnyal Közép-Szolnokmegye ezimerén; — várfal két toronnyal s kapu három toronnyal Esztergom város ezimerén; várfal mely felett ismét várfal, azon három kapu toronnyal Zágráb város ezimerén; vár fallal kerítve, belől épületek s templomokkal Pécs város ezimerén. A vár, torony s kapu eme számtalan változatain kívül előfordulnak még az épületek közül templom három toronnyal Bars-, Udvarhely- és Temesmegye ezimerén; ház egy emelettel Szathmármegye ezimerén; hid három, bolt-hajtással Eszék város ezimerén.

Az emberi mesterség s művészet által előállított más tárgyak az említettekén kívül a ezimereken leginkább, kevés kivétellel, mint mellék ábrák jönnek elő, mint már említettük s ritkábban használtattak mint főábrák.

Ezen tárgyak nagy számmal láthatók ezimereinken rendszeren jelvényi jelentőséggel. Megemlíttük közülök a következőket: korona és pedig részint az ország szent koronája, részint nyílt — rendszeren lilomos — korona előjön Bersod, Körös, Kraszna, Liptó, Mosony, Pest-Pilis-Solt, Temes, Somogy, Zala, Fejér, Brassó és Ung megyék, Bártfa város ezimerében; a püspökbot, mint mellékábra Csanád- s Esztergom-megye ezimerében; a kard Barsmegye, Hajduvárosok, Hont, Nográdmegyék ezimerében; az országalmája Pest-Pilis- és Soltmegye ezime-

rén; a czimer és pedig részint az ország czimere, részint családí czimer: Fejér-, Nograd-, Nyitra- és Sopronymegyék czimerén; keresztbe tett két kulcs Aranyos-Maróth város czimerén; a mérleg mint az igazságszolgáltatás jelvénye Borsodmegye czimerén mint mellék ábra; a puska a volt Hajdukerület czimerén; a félkerék a Jász-Kunkerület, Pozsonymegye Kézsmárk városa czimerén; a kereszt és pedig érdemrend kereszt alak Kőrösmegye czimerén; egy águ kereszt Udvarhelymegye czimerén; két águ kereszt Lőcse, Zolyom város, Szabolcs- s Csikmegye czimerén; hármás kereszt Kőrös város czimerén; lóher levelü kereszt Szent-András kereszt alakban Belóvármegye czimerén; fegyver csoport a régi Marosszék czimerében; bárd Nyitramegye s Bártfa város czimerén; nyíl felhuzva Szabolcsmegye czimerén; kürt a Jász-Kunkerület czimerén mint mellék ábra; bőség szaru Torontálmegye czimerén; oszlop Eperjes város czimerén orszolán által tartva; horgony Verőczemegye, Károlyvár város czimerén; zászló Zombor város, Zára város és Temesvár város czimerén mint mellék ábra; bányász kalapácsok Selmecz és Bakabánya város, Szörénymegye czimerén; korszó Fiume czimerén; bizantinok, (arany karikák) Maros-Tordamegye uj czimerén; bomba, mely ugyan határozottan helytelen*) czimer ábra, Arad város czimerén.

Végül a cimereken előforduló egyes betűkről, melyek a cimerekben jöven elő s így a czimertáblához számíttatnak — kell megemlékeznünk. Ezen betűk hatósági cimereinknél rendszeren az uralkodóra emlékeztetnek, annak neve kezdő betűjét jelentve. Így Baranyamegye czimerén belül a várkapuján egy kis paizsban L I. betűk jönnek elő Leopoldus primus-t jelentve, mert a megye ennek uralkodása alatt foglaltatott vissza a töröktől s ezen király adta vissza kiváltságos jogait¹⁾ Krassó és Torontálmegye czimerének közepén a czimert kétfelé osztó polyán látható „J II. M T”, mely betűk Josephus secundus és Mária Theréziát jeleznek. Pécs város czimerén és pedig a paizs főben szintén egy polyán ugyancsak az imént említett betűk, Károlyváros czimerén szív paizsban pedig II betűk (Josephus II.) jönnek elő. Mindezen betűk tehát az illető hatóságok multjára és pedig a kiváltságot adományozó vagy visszaadó uralkodó nevére vonatkoznak.

Az emberi művészet s mesterség által alkotott tárgyaknak a cimereken való szerepléséről megemlékezve láthatjuk, hogy azok mily tetemes számmal s mily nagy jelentőséggel

*) Ugyan miért?

¹⁾ Cerographia Hung. 132 lap.

jönnek elő, s habár vannak is olyanok, melyek czimerészeti szempontból kifogás alá esnek, mint pl. a puska s bomba, melyek azon korban, midőn a czimerészet virágzott nem léteztek s így helyes s szabályszerű czimerábráknak nem tekinthetők*), de egy tetemes részök mind az előállítás szabályszerűségét, mind az ábrák megválasztását tekintve a vizsgálódás eredményét egészen kielégítővé teszi s városi s vármegyei czimerészettünkről e tekintetben is kedvező ítéletet mondhatunk.

A czimerábrák egy nagy részének helyes megválasztása mellett azok változatossága s elég szép száma is említésre méltó s egyoldalúsággal vagy az alakok nagy száma egyformaságáról nem igen vádolhatók, mert ha egyesek többször előjönnek is, de oly különböző helyzetben s oly elkülönítő változatos előállítással, hogy az egyoldalúság vagy egyformaság vádjára a nagyobb számú czimerek áttekintése után csakhamar elenyészik.

A hazai városok s vármegyék czimerein előforduló s használt czimerészeti és közönséges czimerábrákról a czimerek ezen fontos kellékeiről mégemlékezve, szólnunk kell még a czimereknek nem leglényegesebb, de azért azokon szintén előjövő egyéb czimer részletekről, melyek nem a czimerben, hanem azon kívül fordulnak elő. Ezen részletek a czimer küljárulékok, melyek a czimer körül vagy felette, vagy alatta használtatnak. Ilyenek a sisak, korona, toromba (sisak s koronadísz) foszlányok és paizstartók.

A városi s megyei czimereknél bár előjönnek a czimer küljárulékok, de a lényeges alkatrészekhez nem tartozván el is hagyhatók, sőt régibb czimerészeti elveknél fogva ezek inkább a családi s nemzeti czimerekkel járnak s régibb időkben ilyenekkel városok, községek ép úgy egyházak s nők nem is bírtak. A magyar akadémia archaeologiai bizottsága ezen régi czimerészeti elv alapján s más praktikus okoknál fogva ezeknek a városi s megyei czimereken való használatát nem is javalja¹⁾

Ezen küljárulékok habár nem gyakran, mert számos oly czimer van, melyeken — igen helyesen nem használtatnak, —

*) Szerző itt világosan vallja magát ama téves nézet pártosának, hogy a mi nem középkori, az nem lehet czimertanilag helyes. Vagy van még ma valami jelentése a czimernek, vagy nincs. Ha nincs, dobjuk hát a lomtárba a czimereket, paizsostól, idomostól, mindenestől; de ha van, a mint hogy van is, mi jogon kívánják megfosztani az ujonnan keletkező czimer — most nemességet nyert család, ujonnan szervezett testület, hatóság, tartomány, állam czimere — szerkesztőjét attól a szabadságtól, hogy most létező bármi tárgy képét vehesse fel czimerébe? Mért ne lehetne puska, ágyu, bomba helyes czimeridom, ha ij, berbécs (ostromgép), nyíl az lehetett?

¹⁾ Archaeologiai Értesítő XI. köt. 2. szám. 38 lap.

de hazai városi s vármegyei czimereink között mégis többször előfordulnak. Közülök különösen a sisak gyakoribb, mely a heraldika virágzó korában igen fontos jelentőségű volt. Használata a czimereknél, mint fentebb előadtuk, nem szabályszerű, mert csak ott jöhet elő szabályosan, midőn a lovag által a fő védelmére viseltetett s így tulajdonképpen csak lovagi személyek s nemzetségek czimereinél. A községek s városok ugy vármegyék hazai czimerészetünkben szabály szerint régebben sisakat nem viseltek, de mégis némelyek különös kitüntetés képpen nyertek ilyenek használatára jogot. Ezen czimerészeti szabály nem csak nálunk volt honos, hanem külföldön is általános figyelemben tartatott¹⁾.

Hogy valjon a városi s vármegyei czimereknél később előjövő ily sisakok különös királyi kedvezményből vagy csak a nemzetiségi czimer sisakok által létre jött megszokásból használtattak-e? adatok hiányából nem deríthettük ki.

A hazai czimerészetben három fő sisak alak szokott előjönni a czimereken, u. m. a) mérceze vagy esőbőr-sisak, (Topfhelm, kübelhelm) ez eleintén két, később négy összegegezett lemezből állt, melyeket egy zár lemez fedett be. A szem számára egy vagy két hasadékból álló nyílása volt. A régibb alak kicsiny, felül lapos, pusztán a fejet veszi körül, ez a tulajdonképpeni mérceze vagy fazék-sisak. A későbbi alak nagyobb, a vállakig nyúló, felül ívezett, ez a tulajdonképpeni esőbőr-sisak. Ezen sisak alakok a XIII és XIV. században jönnek különösen elő.²⁾ c) A csucsos-sisak (Stechhelm) ez egy felül kerekded sisak, melynek alsó része a nyakhoz simul, a felső és alsó rész között nagyon csekély, rostély nélküli nyílás van a látásra. A felső és alsó rész közt erősen kiszökelő csőre van, ugy, hogy ölzeten (profil) nézve, csucsos. Ez a XV és XVI. században használtatik. e) Rostély-sisak (Spangenhelm) ez alakja kerekdedségére nézve hasonlít a csucsos sisakhoz, azonban elől csúcs nélkül jön elő. Felül kerek, ugy, hogy még inkább tapad a fej és nyak alakjához s a látás nyílási szélesebb és rendszeren 1—7 rostélylyal van ellátva. Ez hazai czimereinknél leggyakoribb, előfordul a XV. század

¹⁾ Sacken Katech der Heraldik 8. Japón. — Ugy lásd Hefner Handbuch der theor und prakt Heraldik I. Theil 108 lap.^{*)}

²⁾ Ismét nagy kérdés. A czimer azért van paizson, mert eredetileg valóságos paizsban viselte a lovag; azért van a tetején sisak, mert a lovag fején is volt sisak. A város vagy megye nem lévén személy, nem is visel siskat; tehát — mo dják a mi tudós czimerészeink (s. v. v.) — a sisaknak a megye czimerén nincs értelme! De hát paizsot visel a megye? — Nem helyesebb é a municipiumot, legyen akár város, akár ország, személynek gondolni, és ennek alapján az ő czimerét is ugy alkotni, mint a valóságos személyi czimereket? A végen is e czimert a „herold“ viseli, tehát személy, s ha ennek rendszeren nincs is siska, de lehetne!

²⁾ Vajjon?

Szerk.
Szerk.

óta számtalan változatokban. A városi s vármegyei czimereken ezen sisakok közül a m é r e z e s a e s ö b ö r - s i s a k alakja az eddig közzé tett rajzok után ítélve nem használtatott s e c s ú - e s o s s i s a k is csak Lőcse város czimerén fordul elő a Cero-graphia rajza szerint, azonban azt hisszük a XV. századból városi czimereknél többön is előjöhethet, de a közlött rajzoknál igen kevés gondot fordítottak a sisak alakokra s így a rajzokon látható sisak-ábrákat minden tekintetben helyeseknek nem fogadhatjuk el s ép azért azon kérdés megoldását, hogy hány s mely városok czimerén jön elé ezen régibb sisak alak, jobb időkre kell hagynunk, midőn a hatósági czimerek eredeti alakjukkal közzé tétetnek.

A többi sisakkal ellátott czimer felett a r o s t é l y - s i s a k jelenik meg; — s ily rostély-sisak látható Hont, Gömör, Árva, Komárom, Nyitra, Liptó, Trencsén, Turóc, Somogy, Ung, Varasd, Zemplénmegyék, Breznóbánya, Debreczen, Eperjes, Soprony, Szeged, Zombor, Kassa városok czimerein. Mind ezen sisakok felett s i s a k - k o r o n á k vannak s ezekből emelkedik ki a toromba.

E sisak-koronák a czimer sisakja felett csak a XIV. századtól kezdve használtatnak, eleintén szorványosan, most pedig már oly annyira rendszeresen, hogy czimer-sisak korona nélkül nem is látható.

A küljárulékoknak a sisakon kívül másik használt neme a korona, mely a czimer paizs felett a sisak helyén szokott megjelenni, néha azonban a korona felett még a sisak is előfordul.

A korona a hazai városi s vármegyei czimereknél igen gyakran s azok nemes voltát jelezve sokszor előjön, különösen az utóbbi időben. Ha a czimer minden küljáruléka elhagyatik is, de az öt águ koronát használni szokták.

L i l i o m o s n y i l t öt águ korona látható Arad, Baranya, Bars, Békés, Heves, Udvarhely, Szilágy, Győr, Krassó, Kraszná, Körös, Szepes, Torontál, Zolyommegyék, Győr, Székesfehérvár, Körös, Pécs, Temesvár városok czimerén. Budapest főváros új szerkezetű czimerére pedig a s z e n t - k o r o n a helyeztetett, jelezve ez által is Budapest fővárosi jelentőségét és a hazai városok közt legtekintélyesebb voltát.

Ha a hatósági czimer felett korona fordul elő, akkor rendszerint sem sisak, sem toromba nem használható s ezen szabály alól csak kevés kivétel van czimereink közt, így a korona felett toromba jelenik meg Bars és Gömörmegyék czimerén. — Turoczmegye czimerén pedig a korona felett sisak s a felett még toromba jön elő.

A koronák, mint küljárulékok úgy látszik néha mint különös kitüntetések adományoztattak királyaink által, így Székesfejérvár város részére kiadott kir. oklevélben említettik, hogy a czimer paizst a hajdani dicső emlékezetű királyoknak ott történt megkoronázása emlékeül veres bélésű királyi arany korona fedí.

A czimer küljárulékok legmagasb helyén, a czimér külső legfelsőbb részén előjövő részletét képezi a toromba, mely áll a sisak s korona díszből, az az azon ábrából, mely a sisakból vagy igen ritka esetben a koronából emelkedik ki.

A torombának számtalan alakja jelenik meg a czimereken, melyek rendszerint a sisak vagy néha, mint imént jeleztük, a czimer felett levő korona felett jönnek elő s mintegy azokból kinőni látszanak. A toromba rendszeren a czimer valamely fő ábrája szokott lenni, néha azonban attól elütő más alak is. A czimer fő- vagy egyik vagy másik ábrájához hasonló toromba látható Hont, Komárom, Liptó, Trencsén, Turóc, Varasd, Zemplénmegyék czimerén. A czimer belső ábráihoz nem hasonló toromba fordul elő Árva, Bars, Gömör, Somogy megyék, Arad, Breznóbánya, Eperjes, Debreczen, Sopron, Szeged és Zombor városok czimerén.

A toromba egy sajátoságos nemét látjuk Abaujmegye czimere felett, hol se korona, se sisak nem jön elő, hanem egy koronás sas áll s karmaival mintegy a czimer felső szegélyébe kapaszkodni látszik. Borsodmegye czimere felett szintén hiányzik a korona s a sisak és ezek helyén egy szárnyas angyal fej látható, ugy szintén Beszterczebánya és Kőszeg városok czimere felett. Tornamegye czimere felett pedig egy koronás fej van; — végre Ugocsa czimere felett a sisak s korona helyén két rózsza közt egy lilium látszik.

A czimerek felett előjövő torombák ép ugy mint a czimerábrák jelentőséggel bírnak és pedig vagy az által, hogy hasonlók levén a czimer-ábrákhoz ugyanazon jelvényi jelentőségük is van, mint azoknak, vagy magukba véve valamely vonatkozással vannak az illető megye s város akár történeti, akár helyrajzi, természetrajzi viszonyaira vagy mondai multjára, mert különösen a czimerészet hanyatló korában, ha a belső czimer-ábrákkal már az illető hatóságra vonatkozólag mindent vagy a mit akartak, ki nem fejezhettek, akkor a küljárulékokhoz folyamodtak s mi a czimer belső ábrái közül kiszorult, az mint küljárulék és pedig rendszeren mint toromba állítatott elő. Ez ugyan nem volt szabályos eljárás, de miután ily esetek megtörténtek ezért különösen a torombákra is figyelmet kell fordítanunk.

A küljárulékoknak az említetteken kívül egyik legszebb részét teszik a foszlányok (lacinae, Helmdecke), melyek különböző díszes alakban a paizs két oldalán folynak le s a ezimer főszíneit viselik. A foszlányok eredetüket a valóságos sisakon hordott ruhanemű díszítéséből vették, melyet a lovagok tornánál és más alkalmakkor viseltek. Ezek a XV. század óta vannak divatban. Mint kiválólag a lovagi ezimerekre való díszítések a hatósági ezimereknél szabályosan nem is használhatóak, mert valamint a sisak, úgy az ahhoz tartozó foszladék csak ott jöhet elő, szabályszerűleg, hol az tényleg használtatott, mint a lovagoknál, kik a sisakot a fej védelmére, a foszlányokat annak díszítésére tényleg viselték s így ezek ezimerein szabályosan megjelennek, míg a hatóságok ezimereinél, melyek egy erkölesi testület jelvényei, kifejezői, az ilyeneknek helyesen véve nem lehetne előjönni.

A foszlányok a régibb időben eleintén úgy tűnnek elő, mint festői arányos ránczokba szedett mentécskék, vagy lebegő kendők s kezdetben kicsinyek voltak és csak később lettek nagyobbakká. A XV. században kimetszett eszkek s a XV. század közepén már mint hosszú levél alaku kivágott szalagok jelennek meg és többnyire mint bodros, eszpkézett, arabeszk alaku ezifrázatok állítatnak elő, melyek különféle tekersekben, eszesokban gyakran az egész paizst körül veszik. A XVI-ik században pedig nem annyira mint lombok, hanem mint ezifrázott lombdíszek tűnnek elő. A régi művészek ezek előállításában igen nagy ügyességet fejtettek ki s a legnagyobb változatosság látható műveiken. A foszlányoknál a belső oldal és külső oldalszine különböző s rendszeren a ezimer paizs szine s fémével díszítve jönnek elő, a fém belül, a szín pedig kívül. Külömben e foszlányok a ezimer paizs többi díszével összeköttetésben vannak s azok a hatósági ezimerek egy részénél a legváltozatosabb alakban előfordulnak Székesfejérvár, Arad, Kassa, Győr, Eperjes, Kőrös, Lőcse, Soprony stb. városok, Abauj, Árva, Bars, Győr, Hont, Kraszna, Komárom, Szerém, Turóc, Ungh stb. megyék ezimerein. A többi hatósági t. i. városi s megyei ezimerek egy nagy részénél szintén megjelennek a foszlányok, de a legkülönfélébb s szabálytalanabb alakban s főleg a közel múlt századokban keletkezett ezimereknél nemesak minden izlés és szabály úgy ezimerészeti jelleg mellőztetett e foszladékok előállításánál, de gyakran legkülönfélébb alakokká változtattak át, melyek minden ezimerészeti sajátságot nélkülöznek, sőt sokszor a paizst körítő minden jelentőség nélküli szabálytalan ezifrázások gyanánt használtattnak. Így válnak gyakran az eredetileg a ezimerek díszítésére, szolgáló eme foszlányok izléstelen s értelmetlen alakokká.

A czimer küljárulékok fentebb elősorolt részletein kívül még a czimereknél előjönnek az ugynevezett czimer díszművek, melyek a paizstartók (telamonok): a czimer palást s a jelmondat.

A paizstartók vagy telemanok angyalok, emberek vagy állatok, melyek a paizst viszik vagy tartják vagy mint őrzők mellette vagy megette állanak. Ezek számtalan alak s változatban, különféle emberi s állati alakokkal jelennek meg és pedig a XIV. század óta.

Hazánk czimerészetében a XV és XVI. században az angyalok voltak igen gyakoriak, mint czimertartók. Igen esős előállításu Kassa város czimere, melyet egy angyal tart, két kezével két oldalán fogja a sisakos czimer paizst.¹⁾

Angyal, mint czimertartó látható még Bártfa, Kézsmárk, Lőcse, Szeben, Varasd városok czimereinél és pedig csak egy angyal: — két angyal Zolyom megye, Pécs, Korpona, Zolyom városok czimerénél; — három angyal Kőszeg város czimerénél. Az angyal alakokon kívül megjelenik Szent Vid és Szent Modestus alakja a Fiume városi czimer két oldalán; egy pánczélos, sisakos, kardos alak s egy magyar ruhás, kalpagos, kardos s puskát tartó alak Udvarhely megye, két hajdu a volt Hajdu városok, két huszár Temes megye czimerénél; — két grif Arad megye, egy orosz lán s egy grif Budapest főváros új szerkezetű czimerénél; két ló Temesvár város, egy sas és orosz lán Torontál és Verőczemegyék, egy medve s egy bika Krassó megye czimerénél.

E czimer paizstartóknak, úgy mint a czimer más ábráinak, szintén a sajátosságos czimerészeti jelleggel kell előállítva lenniök s a czimerészet általános szabályai ezeknél is figyelemben tartandók; — azonban a hatósági czimerek egyrészénél ezek sem szabályszerűen használtak s különösen a múlt századbeliek a helyes előállítást nélkülözik.

A czimerdíszítéseknek másik két faja u. m. a czimer palást és jelmondat hatósági czimereinknél ritkábban fordul elő s csak némi nyomaira akadunk.

Czimer paláston jelenik meg Esztergom megye czimere, valószínűleg azon körülmény volt e czimer palást keletkezésére befolyással, hogy Esztergom megye örökös főispánja az 1848/49 év előtti időben az ország hercege primása vala. Innét származtatható a megyei czimerbe bejutott hercegi palást, melynek több nyomaira hatósági czimereinknél eddig nem akadunk.

¹⁾ Tutkó: Kassa város tört. évkönyve czimlapján.

Jelmondat vagy czimermondat hatósági czimereinknél csak Fiume czimerénél jön elő, hol is alól egy szalagon: „Indeficienter“ olvasható. Egyes betűk azonban több czimeren megjelennek és pedig nem a czimeren kívül, mint czimerdiszítések, hanem benn a czimerben s ezért ezeket a betűket nem is számíthatjuk a jelmondatokhoz, hanem azokról, mint czimerábrákról már fentebb megemlékeztünk.

A czimerpaizsok, ábrák s küljárulékok részletes ismertetése után áttérünk a czimerek összetételeire és egyesítésére.

Az egyesítésnek négy módja közül *a*) betét (Einfassung) előfordul hatósági czimereinknél, mint sziv paizs Turóc, Ugoesa, Baranya, Kőrös, Szepes, Zágráb, Varasd megyék, Károlyvár, Temesvár városok czimerein.

Az egyesítés másik s leggyakoribb neme *b*) a bekebelezés (Verschränkung) vagy a tulajdonképi egyesítés, mely keletkezik, ha a hasító vagy osztó vonal által a czimer paizst részekre osztjuk vagy hasítjuk s az így nyert helyekre helyezük az egyesítendő czimerábrákat. Így osztó vonal által felosztott czimer paizson egyesített Budapest főváros czimere. Felül Pest, alól pedig Buda czimere tétetett; hasonló módon történt az egyesítés Pest-Pilis-Solt- és Kis-Kunmegyék czimerénél is. Jász-Kun-Szolnokmegye czimerénél pedig először a paizs osztatott, azután a felső rész hasítatott s az egyesített megyék czimerábrái az így nyert czimer mezőkben helyeztetek el. A felnégyelés által történt egyesítés látható Zágráb s Varasdmegye czimerénél, mely czimerek több különféle czimerekből, köztük a Horváthországi, Szlavon és Dalmátországi czimerek állítottak egybe.

A harmadik egyesítési mód *c*) a beékelés (Einpflanzung), előfordul Torontálmegye osztott czimerpaizsának alsó részében s Kőrösmegye osztott paizsának felső részében. Ez utóbbinál a Horvát- és Dalmátországi czimerábra közé a Szlavon nyest ékeltek be.

Végül a negyedik egyesítési mód *d*) a rátevés (Einlebung, Auflegung) vagy ráhelyezés, példáját látjuk Kassa város czimerén, hol a pólyás czimer közepére egy félsas helyeztetik s egy részét a pólyáknak be is fedi.

Ezen összetételi és egyesítési módszerek szerint számos és pedig változatos előállításai jönnek elő a városi s vármegyei czimereknek. A korábbi ép úgy az újabbi időkben a vármegyék területi rendezésénél, némely megyék egyesítésénél volt szükség sokszor két megye czimeréből is egy czimer alkotására, mely új czimer szerkesztésénél a fentebbi szabályzatok figyelembe vétettek.

A hazai, megyei s városi czimereknél a festvények, úgy a szörme művek és a dömöczkőzés is előfordulnak; jóllehet a szörme művek közül csak a hermelinnek van némi nyoma. Esztergammegyec czimerében előjövő hercegi paláston s itt sem teljesen szabályos czimerészeti hermelin alakok, hanem inkább természetyszerűleg vannak előállítva.

A czimerészeti festvények közül a fémek t. i. az arany s ezüst azt lehet mondani majd minden czimeren a fő vagy mellék ábra színeképpen előjönnek; néha pedig az állati elütő színü testrészek, mint a karmak vagy a csőr jelezésekképpen, bár ez ritkább eset.

A tulajdonképpi színek közül használtatik a veres, kék, zöld, fekete, nem egyszer a bíbor is többször a veres helyett. Ezek mellett különösen az újabb heraldikában gyakori a természetes szín embereknél, állatoknál s növényeknél is és pedig sokszor oly helytelenül használják ezt, hogy az illető czimerábrát minden czimerészeti jellegéből kivetköztetik. Az említett színek közül gyakran egy czimeren több is látható s leggyakoribb a veres, kék, a zöld, ez leginkább a czimer lábában vagy is az ugynevezett czimertalaj előállításaképpen; a fekete már ritkább. Külömben azon főszabály, hogy színre szín s fémmre fém nem jöhet hatósági czimereinken meglehetősen megtartva van, bár azért az eltérés s szabálytalan előállítás elég számmal észlelhető.

A dömöczkőzésnek szintén akadunk nyomára hatósági czimereinknél, így Kőszeg város czimer paizsa felső részén fordul elő ily dömöczkőzés féle díszítés. Nyitra város czimerének pedig egész mezeje apró csillagocskákkal van behintve.

A czimereken előjövő küljárulékok rendszeren a belső czimerábrák vagy a czimermező színét követik, különösen azonban a koronára megjegyezzük, hogy ez arany szokott lenni s belől bíbor színü béléssel láttatik el. Ily koronával díszítette I. Leopold király Fejérvár város czimerét.

Külömben a czimeren s a czimerábrákon és küljárulékokon létező színeket alapos tanulmányozás és rendszeres kutatás alá akkor vehetjük, ha majd a hatósági czimerek eredeti alakjok s színeikkel közzé tételnek és így minden tekintetben alapos tanulmányozás tárgyát képezhetik; jelenleg a nem egyszer gondatlanul s hibásan közzé tett előállításokkal kell megelégednünk.

A városi s vármegyei czimerészet terén tett s imént előadott vizsgálódások nyomán azon számtalan sajátóságokról is

szükséges megemlékeznünk, melyek folytatott tanulmányaink alkalmával felmerültek s melyek a mily jellemzők ép oly érdekesek.

Ha a jól felfogott ezimerészet szempontjából tanulmányozzuk hatásági ezimerészetünket, mindenekelőtt figyelniünk kell arra, hogy azok ezimerábrái mind alaki szerkezetüket, mind jelvényi, belső értelmi jelentőségüket tekintve az általános ezimerészeti elveknek megfelelnek-e? különösen tehát ügyelniünk kell arra, hogy az ábrák előállításai a sajátos ezimerészeti jelleg szerint történtek-e? s hogy azok belső jelentőséggel és pedig történeti, topographiai, mondabeli vagy egyéb vonatkozással vannak-e az illető hatóságra, melynek ezimerén előjönnek?

E szempontokból tanulmányozva hatásági ezimerészetünket, nagy számu s igen nevezetes körülmények merülnek fel előttünk, melyeknek egyenkint s részletesen történő előadása azonban nagy terjedelmet véve, ezen értekezésünk szűk keretét meghaladná s így most a jelentéktelenebb részleteket mellőzve tanulmányaink köréből csak az egyrésztől érdekesebb, másrésztől fontosabb eredményeket választjuk ki s a felmerült adatokhoz képest tárgyaljuk.

A ezimerábrák s egyáltalán a ezimerek alaki szerkezete s beosztása felett teendő észrevételeinket későbbre hagyva, ezuttal a ezimerek belső értelmi jelentőségéről emlékezünk meg és pedig nem csupán történelmi, politikai, helyrajzi és földtani tekintetekre fektetve a fősúlyt, hanem figyelve a mondákra, azoknak a ezimerábrákra való vonatkozására; figyelve a ezimerábrák sajátos keletkezésére és az illető hatósággal való sajátos viszonyára; a hatáság elnevezését tekintve s végre azon számtalan változtatásokra, melyeken némely ezimer, egy vagy több ábrája vagy annak belső felosztása átment.

Ezen előadott körülmények megfigyelése által hatásági ezimereink tekintélye emelkedik s mind a ezimerészet barátja, mind a kevésbé szakértő előtt nem csekély világosság járul ezen eddig ugyan kegyelettel tentartott, de belső mivoltukat s lényegüket tekintve alig ismert ezimerekre.

Ha tehát hatásági ezimereink ábráit a fentebbiek szerint gondos tanulmányozás alá vesszük, mindenek felett az ábrák már említett belső értelmi jelentősége ötlük fel a vizsgálandó előtt, mert mindenesetre sokkal inkább vonzodunk az oly ezimerhez, melynek bármelyik ábrájának valamely jelentősége van, mint a melyik egyszerű jelentés nélkül való alak, sőt elfogadott helyes ezimerészeti elv szerint az ábrák ily jelentősége megkívántató kellék is.*) Ép azért valamely megye s város ezimere

*) ? Szerk.

— nézetünk szerint — úgy s akkor felel meg különösen ezé-
jének, ha kellő s szabályos berendezésén s ábráin kívül belső
értelmi jelentőséggel bír, mert csak akkor válik azon város s
vármegye igazi hű jelképévé és személyesítőjévé, ha azon vá-
ros s megye akár történelmi, akár topographiai, akár természeti
viszonyai, vagy mondakörből vagy a rege világból való valami
sajátságát jelképezi vagy csak pusztán jelzi is egyik vagy má-
sik ábrája által. E hű jelképezésnél s jelzésnél fogva válik csak
azzá, minék a jól felfogott czimerészlet szempontjából len-
nie kell.¹⁾

Hatósági czimereink nagy részénél észlelhetjük e jelképe-
zést és pedig többször igen egyszerű s szabályos előállítás mel-
lett, bár azért ama heraldikai elv, hogy minél egyszerűbb
a czimer, annál több (*qui porte le moins est le plus*) rit-
kábban érvényesül, mert éppen az egyik árnyoldala a hatósági
czimereknek, hogy nem egyszerű szabályos alakokkal egy bizo-
nyos s fősajátságot kifejezve 'jelennek meg s nem mint a pél-
dabeszéd mondja kevés szóval sokat akarnak mondani, hanem
inkább számos alakokkal akarják a megye vagy város minden
nevezetes tulajdonát vagy sajátságát akár symbolikus (jelvényi)
módon, akár egyszerű jelezéssel kifejezni. Ezen czimereink kö-
zül ugyan ezuttal még nehéz dolog egyeseket — azok ábráinak
értelmi jelentőségére — tekintve ismertetni, mert hatósági czi-
mereink rajzai, ha olykor meg is jelentek, de azokhoz leírás,
melyben az egyes ábrák jelentősége ismertetve lett volna, ép-
pen nem közöltetett; azért azonban a czimerészeti sajátságok
bemutatása végett néhánynak ismertetését szükségesnek tartjuk.

A legújabb keletű czimerek közül igen ügyes előállítású s
berendezésű az akadémia archeologiai bizottsága tervezete alap-
ján készült Maros-Torda megyei czimer. Ez hasított paizson
jelenik meg, melynek veres jobb mezőjét három ezüst habospó-
lya metszi, a bal zöld mezőn elhintett arany bizantinok vannak.
E czimerben a három habos pólya az illető vármegye főfolya-
mait a Maros, Küküllő és Nyárad vizét, a zöld mezőn elhintett
aranyok a Kunoktól a harcmezőn eselből elszórt s kővé vált
pénzek mondjáját jelezik. Ezen czimernél tehát az illető megye
topographiai és mondai két fősajátsága (?) van jelképezve, s
jelezve a használt czimerábrák által. A rva megye czimeré-
ben két fa közt jobbra haladó medve alakja fordul elő, mi ál-
tal a megye erdős vidékei és vadakkal telt erdei vannak ki-
tüntetve, mely tulajdonságai e megyének maig ismeretesek.

¹⁾ Archeologiai Értesítő XI. köt. 2. sz. 34—38 lap. és ugyanazon kötet
9. sz. 274—275. lapok.

Bereg megye négyelt czimerének jobboldali első kék mezőjében szőlő fürt van, mi a bortermelést, másikonban eserág makkal, ez az erdősegeket s a fatenyésztést, a harmadikonban medve van, mi az állat bőséget, a negyedikben a halak vannak, mi a halbőséget jelenti, mely négy tulajdonsággal a megye maig is bír

Borsod megye czimerében kék mezőn álló oroszlán jobb karmában koronát, baljában mérleget tart. A korona tartása a korona hű védelmét s a mérleg pedig az igazság kiszolgáltatását jelképezi, mely joggal a hatóságok amaz időben, midőn e czimer adatott birtak is. . .

Mármegos megye czimerének felső részén a bánya látható, mely e megye érzegazdagságára s bányáira utal; a bánya felett egy vadkecske jön elő, mi a vad állatoknak a megyében előjöttét mutatja. Az alól levő két habos pólya pedig a megye főbb folyóit jelezi. Bélabánya város czimerében a két bányász kalapács az ott hajdan virágzó bányászatot igazolja. Végre Bereczk erdélyi városka czimerén előjövő, levelet tartó kéz onnét ered, hogy a bereczkiek voltak régebbi időben a postások, kik leveleket, küldeményeket és áruczikkeket Moldovába ki s onnan beszállítottak.¹⁾

A mondák, melyek a történelem minden ágában szerepet visznek s melyek tömkelegében nem egy történelmi esemény veszi kezdetét vagy elvész, a czimerészet terén is, mint említettük előfordulnak.

Igaz ugyan, hogy nagyon óvatosan kell eljárunk e tekintetben s vigyáznunk szükséges, miszerint a XVI. és XVII. századi heraldikusok regegyártó hajlamának áldozatul ne essünk, de azért még nincs indokolva amaz újabb s többek által megindított eljárás sem, hogy e miatt minden tradíciót figyelmen kívül hagyjunk.

Hatósági czimereinknél eddig ugyan nem sok gondot fordítottak oly czimerekre, vagy czimerábrákra, melyek bizonyos mondákkal vannak összekötve, vagy melyek tárgyait a megye multjával összefüggő mondai alak képeznék, de ennek egyik fő oka, hogy e czimerek eddig elé tudományos vizsgálat tárgya mind kül- s bel alakjuk, mind elrendezésük s ábráikat illetve nem igen voltak s csak annyiból szerepeltek, hogy mint a megye s város jelképei, jelvényei jól vagy rosszúl előállítottak. Hisszük azonban, hogy alapos vizsgálat, a történelmi s helyi hagyományok, okmányok és kútfők tanulmányozása nem egy ily érdekes mondát hoznak napfényre, mely a czimerre s az illető megye s város multjára is érdekes leend.

¹⁾ Orbán „Székelyföld“ III. köt. 122. lap.

Hatósági czimereink közül mondás alapot s jelképes előállítását látunk Fejérmegye czimerében, melyen Szent-István király a gyermek Jézust tartó Szűz-Máriának, Magyarország nagyaszonnyának — az ország koronáját felajánlja. Ezen a messze mult világába visszamenő esemény — hagyomány szerint — a Székesfejérvári állam egyházban történt vala s éppen azért volt hazánknak századok óta mai napig a szűz anya patronája-védasszonya. Ezen kegyeletes hagyományon alapulva képezi ama jelenet Fejérmegye czimerének belső szerkezetét, minthogy e megye székhelyeül szolgáló város területén álló templomban történt e hagyományos eset.

Érdekes monda alakok láthatók Maros-Torda vármegye czimerén, hol a balra levő mezőn elhintett arany bizantinok a Szent-László idejében a Kunoktól a harezmezőn eselből elszort s kövé vált pénzek mondáját jelezik, mely monda általán ismeretes¹⁾ Szolnok-Dobokamegye czimerén pedig kék mezőben előjövő ezüst torony a két arany csillagtól környezve jelképezi a deési óvári emlék-torony helyén hagyomány szerint a hét magyar vezértől tett frigykötést, a hét csillag a 7 vezért jelentvén. Továbbá az ezen czimer alsó mezőjén Szent-László király harczias bárdos alakja az illető megyében a Kunok ellen vivott diadalmas harcot jelképezi.

Ezen elősorolt három történelmi hagyományon alapuló monda, inkább csak a czimeren előjövő czimerábrákra utal s magának a czimer keletkezésének vagy változtatása módosítása történetével összefüggésben nincs.

A czimer eredetével nagyobb összefüggésben áll azon szintén történelmi alappal bíró monda, melyet némely íróink a székely czimer keletkezésével összeköttetésbe hoznak. Ugyanis ezek szerint a székelyek régi czimerét Zsigmond király változtatta meg 1437-ben, adván a régi czimer helyett a napot és holdat, annak jeléül, hogy a székelyek úgy a török elleni harcokban, mint a pórlázadások alkalmával szorgalmasan vigyáztak, miként a nap és a hold az égen.²⁾ Lakatos Siculiájában azt állítja, hogy a székelyek a napot s holdat Mátyás királytól nyerték.

Sajátságos s a város nevére is vonatkozó mondai jelleggel bír a Bártfa város czimerében előjövő s keresztben álló két bárd. A várost ugyanis a XII. század közepe táján a ciszterciei barátok alapították, bárdal irtván ki a fát s az őserdők helyén templomot és apátságot építettek. Innen származott volna a város eredeti neve Bártfa, mely 1427-ig kivétel nélkül B á r d f á n a k iratott³⁾

¹⁾ Archeologiai Értesítő XI. köt. 9. sz. 275. lap.

²⁾ Dugonics „A magyarok uradalma“ 1801. 54—55. l.

³⁾ Hazánk s a Külföld. 1867. évi folyam 6. sz. 91. lap.

A czimerekre vonatkozó történelmi mondák közül adatok hiányából többet nem ismertethetünk, mert a hatósági czimerek különösen a czimerészeti mondák tere — még nagyon parlag s mivelőre nem akadt. Mihelyt azonban e téren az adatok nagyobb számmal összegyűjtetnek, e czimerészeti mondák közelebbről fejtegethetők s bemutatthatók lesznek.

A czimerábráknak imént jelzett mondái ugy már korábban említett symbolikus s a megye s város más viszonyaira vonatkozó jelentőségükön kívül — vannak azok közt olyanok is számosan, melyek nem vonatkoznak oly szorosan az illető megye viszonyaira, hanem más okok vagy eseményekre. Többi közt pl. van számos oly megye, melynek czimer ábrája vagy ábrái közül egy vagy több valamelyik főispán vagy főispáni család czimeréből származott át az illető megye czimerébe. Így Pozsonymegye czimere ugyanazonos a Pálffy család régi czimerével, tebát az ott állandóan örökös főispánságot viselt Pálffy család czimeréből mentek át a czimerábrák Pozsonymegye czimerébe. Esztergam megyében pedig a megye örökös főispánja az ország primása levén, e megye czimere egy hercegi palást alatt ülő főpapi (Szent-Adalbert) alak. Sopronmegye czimerén meg az Eszterházy család czimere használtatik, nem ugyan mint fő czimerábra s nem is teljesen ugyanazonos, mint Pozsonymegye czimere a régi Pálffy czimmerrel, hanem csak mint mellék czimerábra a pánczélos vitéz által lábánál tartott paizson jön elő. Szathmármegye kilenz részre osztott czimerpaizsa szívvállása helyén a Károlyi család czimere látható. Sárosmegye czimerében levő koronás növekvő női alak pedig a Forgách család czimeréből ment át e megye czimerébe.¹⁾ Végre Eger város czimerében ott van az egyszarvu, mely Temesi György volt egri főpap czimeréből vétetett át a városi czimerbe.²⁾

Ezen előszámlált eseteken kívül számos megye czimerébe jutott be egyes főispán vagy főispáni család czimere vagy ezek czimeréből egyes czimerábra. Azonkívül egyes hatósági czimerekbe bejuthattak egyes előkelőbb megyei családok vagy férfiak czimereiből is czimerábrák, mint már imént említettük, azonban ezt csak akkor igazolhatjuk példákkal bővebben, ha a kellő adatok minden egyes czimerre felderítetnek.

Az országos czimer egyes részei, különösen a pólyák gyakran megjelennek a hatósági főleg városi czimereknél. A mellék tartományok czimerei szintén előfordulnak egyes területükön levő város vagy vármegyék czimerein, így Horvát- s Tótország megyei s városi czimerein a Horváth ostábla, a Tót nyest s a Dal-

¹⁾ Cerographia Hung. 146. lap.

²⁾ Cerographia Hung. 162. lap.

mát oroszlán fők a nevezett czimerek eme részletei gyakoriak.

Az országos czimer ábrái közül egyesek kitüntetésképpen is adományoztattak királyaink által pl. a pólák kiváló elismerésül adattak Nagy Lajos király által Kassa városának, hogy czimerében hazználhassa.¹⁾

A királyi család s egyes tagjainak czimerei szintén előfordulnak némely megye s város czimerében pl. Hunyadmegye czimerében látható a Hunyady-ház gyűrűt vivő hollója. Kassa város czimere pedig II. Ulászló király által nemcsak megdiszcsítetik, hanem Anna királyné a czimerben meglevő 3 lilomot szinte a maga nemzetségének három lilomával bővíti meg azon ragaszkodásért, melyet a város férje iránt, Albert öcscsével a magyar trón elnyeréseért folytatott küzdelemben tanusított.

A római szent birodalom két fejű sasa kizáró kitüntetésképpen adományozva főleg városi czimereken részint egész alakjában, részint részletekben is előfordul pl. Temesvár város czimerén egész alakban, Szeged és Eperjes czimerén fél alakban használtatik.

Oláhország czimere, holló csőrében keresztet tartva, előjön Beszterce-Naszódmegye czimere hátterében egy magas hegyen állva. Végre még megemlíjtjük, hogy Marosvásárhely czimerének ábrái a székelyek régi czimeréből vétettek át s így e czimer a székely nemzeti czimerrel ugyanazonos.²⁾

A hatósági czimereken előjövő czimerábrák sajátosságai közt nem egy olyat lelhetünk, mely általános heraldikai szempontból is nevezetes jelenség s ép azért figyelemre méltó. A czimerészlet egyik érdekesebb sajátosságai közé tartoznak ugyanis az u. n. beszélő czimerek. A hazai hatóságok czimerei közt egy ily esetet ismerünk t. i. Szent György szabad királyi város czimerét, melyben Szent-György lovag jelenik meg a mint a sárkányt leszurja. Ezen czimer — tudunkkal — egyedüli beszélő czimer hatósági czimerészletünkben, némi vonatkozás a város nevére előjön Kecskemét város czimerén, hol egy álló kecske alak a főczimerábra, ugy Eperjes czimerén, hol az epervirág a sas által tartva jelenik meg, Régibb czimerén pedig három eper virág az osztott czimer paizs felső részén használtatott.³⁾

Végre a czimerábrákat illetve meg kell jegyeznünk, hogy egyes hatóságok czimerei belső ábráikat tekintve sok változáson mentek át. A többi közt Miskolcz város czimerében az 1433-

¹⁾ Tutkó Kassa város tört. évkönyvei. 28 l. és 220 l.

²⁾ Orbán Balázs Székelyföld IV. köt. 108 lap.

³⁾ Archaeologiai Értesítő VIII. k. 93. lap.

ban megjelent pecséten Zsigmond király szakállas arcza volt látható, jelenleg pedig egy szerezcsen alakot használ czimeréről e város: „Lehet ugyan — írja B. Radvánszky Béla, hogy ez egy későbbi adomány eredménye, de valószínűbbnek tartom, hogy az itt közöltnek eltorzított czimer alakja, a kétfelé nyuló szakállból lábszár, az arczból test és a koronából szerezcsentő, a korona alatti hajfodorból pedig a csillag és félholdig nyuló kar könnyen származhatott, ha avatatlan szemek utasították az értelmetlen vésnököt.¹⁾

Némely czimerek nemcsak esetlegességek folytán, hanem egyébként is ábrákat s belső elrendezésüket tekintve koronkint különféle változásokon mentek át. Némelyeknél az illető hatóság történetének majd minden nevezetesebb mozzanata a czimeren történt módosítás, bővítés vagy változtatás által van kitüntetve.

Czimereink közt, különösen nevezetes változásokon ment át Kassa város czimere, mely eredetét tekintve régibb keletű, minthogy hatóságaink közt éppen Kassa volt az első, mely a czimerre királyi adományt nyert Nagy Lajos királytól 1369-ben. Ezen Nagy Lajos által adományozott czimer állt egy aranyos vonal közé igtatott három liliomból s azon felül négy vörös és fehér csik volt szélében.*) Később 1423-ban Zsigmond király a czimert kibővítette egy a czimert tartó kiterjesztett szárnyú vörös öltönyű angyallal, melynek fején kereszt és sugarú koszorú van. 1453-ban IV. László király a már elődei által megbővített czimer paizsát aranykoronával díszíti; 1502-ben II. Ulászló király által e város czimere újra megdíszítették és pedig a paizst tartó angyalnak vörös ruhája égszínűvé átváltoztatik, egyszersmind a czimer közepébe fél sas tétetett; a paizs fölé pedig két arany koronás sisak helyeztetett, melyekből sas szárnyak jönnek ki s egyuttal a két sisak foszlányokkal ellátatott. Anna királyné, Ulászló neje, a czimerben meglevő három liliomot a maga nemzetségének három liliomával azon ragaszkodásért megbővíti, melyet a város férje iránt mutatott.

Más városok czimerei szintén mentek át kisebb s nagyobb mérvű módosításokon, így Székesfejérvár város régi czimerét I. Leopold király egy koronával bővíti azért, mert a régi királyok e városban koronáztattak. Eperjes városa czimere pedig alapjában megváltoztattatott I. Ferdinánd által, a régi czimer ugyanis állott az alsó részen aranymezőn két ezüst polyából; a felső részen három epervirágból; a mostani I. Ferdinándtól adományozott czimer következő: négy mezőre osztott pai-

¹⁾ Arch. Ért. XI. köt. 56. lap.

^{*)} Sajnáljuk, hogy szerző távol levén az itt lappangó calami lapsus-t nem igazíthatja ki.

zson keresztben felváltva arany alapon egy fekete sas három eper virágot tart, a másik kék mezőben pedig egy ezüst oszlopot tartó, kettős farku arany oroszlány látható. A régi czimerből tehát csak az epervirág maradt meg.¹⁾

Ezen példákön kívül több hasonló esetet lehetne régibb városaink czimerei közül felhozni, mit azonban ezuttal másokra hagynk.

Áttérünk most az alaki szerkezetre, mert e tekintetben is figyelemre méltó jelenségek merülnek fel, ha hatósági czimereink sorozatát behatóan tanulmányozva vesszük vizsgálódás alá.

A czimerészet régi helyes elvei szerint a czimereknek s czimerábráknak, hogy minden tekintetben kifogástalanok s szabályosak legyenek, minél egyszerűbb s a mellett a szokás által szentesített czimerészeti szabályoknak megfelelő előállítás, kívántatik. Hatósági czimereinknél ezért, ha elfogulatlan bírálat alá akarjuk venni, ezen imént említett elvnek kell irányadónak lenni, mert csak ezen helyes elv tekintetbe vételével leend eljárásunk helyes s a tudomány kívánalmainak megfelelő.

A belső czimerábráknak tehát mindenek felett a sajátos czimerészeti jelleggel kell birniok, azért például a czimereken nem helyes czimerábra a duzzadó tagozatu oroszlán alak, mely a természetben előforduló élő oroszlánhoz hasonló, hanem vékony s e mellett czimerészeti elvek szerint tagozott alaku oroszlán szükséges, mert a czimernek, a czimerábrának mindig bizonyos régi jelleget kell felölteni, minthogy a czimer maga lovagkori jelvény s mint ilyen lényegileg a középkorhoz tartozik, ép azért származása kinyomatát mindig magán kell hordani.²⁾

Czimerészeti szabályok szerint tehát csak az oly hatósági czimer mondható teljesen kifogástalan előállításának, mely minél kevesebb czimerábrával s egyszerűbb beosztással bir; czimerábrái vagy ábrája pedig a czimerészet sajátos jellegének megfelelőleg jelenik meg. A hatósági czimerek alkotásánál és szerkesztésénél ezek szerint azok lehető egyszerűsítésére kell mindenkor törekedni, mert a már említett heraldikai alapelv szerint „mennél egyszerűbb a czimer annál több.”³⁾

A hazai, városi s vármegyei czimerek egyik hibája ugyan, hogy ezen czimerészeti elv nem érvényesítettett kellő mérvben s czimere egy részének belszerkezete nem eléggé egyszerű, ha-

¹⁾ Arch. Ért. VIII. köt. 5 cz. 93. lap.

²⁾ Sacken. Katechismus der Heraldik. 56. lap. — Sacken s szerző Ur engelmével ez merőben téves és fenak indokolása a „stylizatio-“nak.

Szerk.

³⁾ Arch. Ért. XI. kötet. 9. szám 273 lap.

nem ábrákkal s különféle alakokkal telt, azonban mégis vannak igen helyes kivitelű, egyszerű alkotású és szerkezetű s így a helyes czimerészvet szabályainak megfelelő czimereink is.

Hatósági czimereink közül az egyszerűség s a mellett a belső ábra correctségét tekintve szabályos összeállításúnak mondható: Abauj, Békés, Borsod, Hont, Gömör, Csongrád, Pozsony, Sáros, Torna, Ung, Vas, Veszprém, Zala, Alsó-Fejér, Brassó, stb. megyék, Bártfa, Bélabánya, Breznóbánya, Székesfejérvár, Kézsmárk, Pozsony, Nagy-Szombat, Sopron, Szakoleza, Szeben, Brassó, Besztercze, Zolyom stb. városok czimerei.

Ezen említett czimerek vagy éppen egy vagy kevés számú, de helyes előállítású czimerábrákkal jelennek meg s csak elismeréssel szólhatunk szabályos összeszerkesztésükről.

Az egyszerűbb alkotású czimerek mellett előfordulnak olyanok is, melyek terjedelmesebb compositióval bírnak, számossabb mezőkre osztvák és rajtok több czimerábra jelenik meg. Ezen a helyes elveknek kevésbé (?) megfelelő szerkezetnek oka leginkább az volt, hogy a nagy részt a heraldika hanyatló korában készült hatósági czimereken nem elégedtek meg egy, a hatóság valamely különös sajátosságát vagy tulajdonságát előtűntető czimerábrával, hanem egész tömeg különféle, sokszor jelentéktelen sajátosságot vagy más motívumot akartak jelezni, miáltal azután a jelképpel a czimert szabályszerű jellegéből kivették s lett nem egyszer ízléstelen előállítású vásári készítmény. A czimerészvet hanyatló korszakában túlsúlyra vergődött eljárás pedig a czimerek szerkesztésénél minden szabályt és elvet félrevetve a czimerészveti jellegot vagy helytelenül, vagy egyáltalán nem ismerve, tekintet nélkül a nagy világ alakjaira szedte össze a czimerábrákat s alkotta a czimereket. Innét keletkezett sok hatósági czimer majd minden szabályt lábball tapadó compositiója, melyeknél a czimer tulterhelt alakzatai, felosztási, színezési és tagozási tarkaságával, nem csak a heraldikai érzékre tesz sértő benyomást, de czimerészveti értelmezésének oly zavaros jellemet kölesönöz, hogy szabályos leírása még az avatottabbaknál is könnyen fenakadást szülhetne: holott másrésztől ugyan csak belső tulterheltségöknél fogva alakzataik, illetőleg maga az egész czimer szerkezet oly parányi mérvekben állítható elő a pecséten, hol ez idő szerint leginkább használtatnak a hatósági czimerek, hogy részletes felismeréséhez okvetlenül nagyító üveg szükségeltetnék; még talán ezzel sem érnénk czélt. A különféle czimerábrákkal ily tulterhelt czimerek közé sorozhatjuk Temesvár, Károlyvár, Pécsváros czimerét

Ezen szabálytalan s ízléstelen czimer szerkesztési eljárásnak még egy más fajtát is volt alkalmunk hatósági czimereink-

nél észlelhetni. Ez eljárás pedig az, midőn a czimer belső ábrái nem a már jelzett heraldikai jelleg szerint állítatnak elő, hanem a czimer belső szerkezete úgy tűnik fel, mint egy festmény. Ily festményszerű előállítással szerkesztetett Besztercze-Naszód-megye összetett czimere balpaizsán előjövő czimer, Fejérmegye, Szabadka, Bazin város stb. czimerei.

De sokszor nem a czimer eredeti szerkezetén gyökeredzik e baj, sőt a czimer eredetileg helyes szerkezetű is, hanem későbbi előállításánál az illető festő vagy készítő csinál a helyes czimerből szabálytalan festményt, s készít az eredeti jóból rossz, ízléstelen ujat. Minek egyik fő oka, hogy a czimerészeti sajátosságos jelleg nem csak az illető festő vagy készítő által nem ismertetik, de általában a nagy közönség közt kevés ismerője van s igen csekély azok száma, kik a czimerek szellemét eredeti valóságukban fognák fel. A helyes heraldikai érzék hiányából származó e szabálytalanság okozta s okozza, hogy különösen hatósági czimereinknél a vignetteszerű előállítás a tiszta heraldikai felfogást leszorította. Ezért a hazai czimerészet külföld előtti reputációjá érdekében nagyon ohajtandó, hogy az egyes hatóságok nagyobb figyelmet fordítanak saját czimereik előállítására. A felmerült számtalan hibák helyrehozására nézünk szerint leghelyesebb módszer lenne, ha a hazai hatóságok czimerei előállításánál mindenek felett azok eredeti alakjára figyelünk és ha a heraldika jobb korszakából származva szabályszerűen vannak szerkesztve, ezen eredeti szerkezet tartandó meg. Ezt különösen a városi czimerekre tekintve említjük fel, miután ezek közül számos a heraldika virágzó korából veszi eredetét.

Ha pedig a czimerek későbbkoriak s alakjuk és szerkezetükre nézve a helyes heraldikai elveknek nem felelnek meg, akkor, ha a czimer belső elrendezését s a czimerábrákat tekintve óvatosan kell is eljárunk, de azért a mennyire lehetséges az ábrákat, a czimerészet jobb korszakai ízléséhez kell némileg idomítani s odahatni, hogy azokon ama bizonyos czimerészeti sajátosságos jelleg, mely a czimerészet virágzó kora ábráit átlengi itt is észrevehető legyen, bár vigyázni szükséges, hogy ez által az eredeti czimert annyira fel ne forgassuk, hogy azután új czimer alkotói legyünk, azért e módosítások csak úgy történhetnek, hogy alig észrevehetőek legyenek.

A paizs alakját tekintve azonban a módosításnál s a helyes heraldikai jelleg helyreállításánál egy kissé szabadabban mozoghatunk s ha valamely czimernél annak belszerkezete s ábrái nagyobb felforgatása nélkül módosításokat nem tehetünk, legalább a paizs alakjának adjuk meg a stylszerű módosítást,

bár azért óvatosan, nehogy ellentétek vagy ellentmondásokat idézzünk elő, mi például megtörténhetnék, ha a XIV-ik századig használt háromszög monor paizsban későbbkori puska vagy bomba jönne elő.

Nézetünk szerint a hatósági czimereknél a legszabályosabb paizs alakul a dobor paizs vagy csúcsos dobor paizs alak használható különösen a vármegyei s a mohácsi vész után keletkezett városi czimerek előállításánál. Ajánljuk pedig ezen paizs alakokat azért, mert a megyei czimerek keletkezésüket a XIV. század végén illetve a XVI. században vevén, e korszakban pedig éppen a dobor paizs s később a csúcsos dobor paizs volt elterjedve s a czimerészet terén szabályos paizs alakul elismerve; korábbi paizs alak használata anachronismus lenne, a későbbiek pedig a roccoco kor ízléstelenségeinek elfajulásai s ép ezért a jól felfogott czimerészet szempontjából nem szabályos alakok. Ugyan ezek állanak a mohácsi vész után keletkezett városi czimerekre is. A régibb városi czimereknél az eredeti s helyes régi paizs alak azonban mindenkor megtartandó.

Az újon keletkező czimerekre nézve pedig megjegyezzük, hogy azok tervezetének előállításánál figyelni kell először a belső szerkezet s ábrák minél inkább való egyszerűsítésére, másodsor, hogy azok akár jelvényi jelentőséggel, akár pusztá jelzéssel is a hatóság valamely fő sajátosságát s tulajdonságát mutassák be, továbbá ügyelni kell, hogy a czimer paizsa stylszerű s heraldikai szempontból szabályos legyen és végre hogy a küljárulékok a mennyre lehet — mint a hatósági czimerekhez szabály szerint nem tartozók, mellőztessenek. Ha czimereinket ily módon szerkesztjük s alkotjuk, külföld előtt nem kell többé az e téren felmerült nagy számú ízléstelenség s mondjuk őszintén tudatlanságot eláruló hibák felett pirulni.

A tudomány s művészetek minden barátai tehát hassanak oda, hogy a czimerészet terén észlelt számtalan visszaélések és szabálytalanságoknak eleje vétessék, a mi azonban csak úgy érhető el, ha a czimerészet helyes elvei s szabályai jól felfogott értelmökben terjesztetnek s a heraldikai ismeretek fejlesztetnek, annak természetéhez képest az alapjára és törvényeire visszavezettetik s ezekből a hazánkban nagyon hanyatló lábön álló czimerművészet kiképeztetik és felélesztetik. Akkor, ha ez buzgó törekvéssel így történik, a hajdani virágzó kor szelleme visszaidéztetni fog s a czimerészet, nemesak mint tudomány, hanem mint művészet is hazát talál honunkban.

V.

(A vármegyei s városi czimerek közti különbözet. Ezen czimerek használati helye. A városi s megyei színek. Kutfők. Zárszó.)

A hazai városi s vármegyei czimerek történelmi multját, úgy azok czimerészeti szempontból való méltatását inémt fejtegetve, részletesen előadtuk mindazon nevezetesebb mozzanatok és sajátságokat, melyeket akár czimereink történelmi multja terén, akár azok czimerészeti szempontból való vizsgálódásánál észleltünk és ezen fejtegetések után, befejezhető előadásunkat, de mégis szükségesnek tartjuk értekezésünk bezárása képpen a hatósági czimereink méltatásánál figyelmen kívül nem hagyható némely dolog ismertetését

Az elmondott terjedelmesebb előadásunk után, ha hatósági czimereinken még egyszer áttekintünk, három oly fontos körülmény tűnik élénk, melyet minden szó és megjegyzés nélkül nem hagyhatunk.

Az első azon elűő sajátság megkülömböztetése, mely a városi s megyei czimerek közt első tekintetre felmerül; a második azon kérdés méltatása, hol használtattak a multban s hol használatnak jelenben a hatósági czimerek; s végre a harmadik a városi s vármegyei hivatalos színeknek, melyeket alapjokra visszavezetve mindenesetre a czimerek s czimerábrák vagy küljárulékok kifolyásainak mondhatunk ismertetése.

*

A megyei s városi czimerek közt, habár mindkettő önkormányzati joggal felruházott önjogu hatóság volt, mégis némi különbözet, eltérés vagy ha jobban akarjuk jelezni elűő sajátság vehető észre, mit nem csodálhatunk, mert a városok a megyéktől mind önkormányzati hatósági jogaikra, mind belszervezetükre nézve lényegesen különböztek, de továbbá a megye a várostól részint népessége nyelvére, szokásai s erkölceire, részint a régiebb időben a lakosság foglalkozására nézve is egészen elűő jellegű volt.

Magánjogi szempontból szép önkormányzatuk daczára a városok csak egy nemes ember vördiját kapták, tehát az egész város összesen egy nemes volt; közjogilag az összes hazai városok követőinek szavazata tett ki egy szavazatot.¹⁾ Ezen kívül az alap is rendesen más vala, melylyel a czimert szerezték. A

¹⁾ Dr. Korbuly Imre Magyarország közjoga. 292. lap.

városok kiválóan az ipar, kereskedelem, művelődés terjesztése körül szerzett érdemeikért, vagyoni gazdagságuk által a korona vagy kormánynak nyújtott anyagi támogatásokért, a mohácsi vész utáni időben némelyek még a királyi házhoz való, sokszor éppen nem hazafias irányu ragaszkodásokért nyertek különös előjogokat.

A vármegyék kiváló tulajdonsága volt a haza és az alkotmány ősi jogvédelme, még ha kellett a királyi hatalommal szemben is. Ők nem ipar vagy kiváló gazdagsággal törekedtek hatni, nem meghunyászkodva, politikus módon, mindenfelől megszerzeni a védelmet: hanem inkább fegyverrel kézben küzdöttek s szálltak síkra.

Nem volt szokásuk annyira kérni, hanem a törvényes alapon a jogot s a törvények érvényesítését követelték. Ezen elütő sajátságok a két hatóság t. i. a megye s város czimerén is kifejezést nyertek, a nélkül mindenestre, hogy a czimert alkotó fejedelem erre talán súlyt fektetni akart volna.

A városi czimereken főleg a esendesebb s békésebb természetet látjuk kitüntetni, a várfalak s tornyok, kapuk ugyan gyakoriak, de ezzel ne valamely harczias jellegre, hanem inkább a városnak várfallal kerítésére s a vár tornyaira gondoljunk és pedig mellőzve a harczias ellen állási szándékot, inkább annak jelképeül vehetjük, hogy e falak közt bátrabban s biztosabban fejlődik az ipar s kereskedelem és terjedhet a cultura. Sok városnál már az ipar is képviselve van a czimerben, így a bányavárosok nagy része czimerében a munkás bányász alakok s eszközök jönnek elő. Gyakoriak az egyházi jelvények, szent alakok s e mellett különösen a póllyák, melyek nagy része az országos czimerből vétetett át vagy külön királyi kegyből adományoztatott. Előjönnek még a jog s igazságszolgáltatás jelvényei s más oly jelek, növényi s állati alakok, melyek békésebb foglalkozásra utalnak. Többször felmerülnek a királyok vagy a királyi család egyes tagjai különös kegyéből azok czimereiből kiváló kitüntetésképpen ajándékozott czimerábrák.

A harcziaság vagy különös vitézség jelvényeit ritkábban látjuk náluk, inkább mint loyális, rend s békeszerető alattvalók akarnak feltűnni a czimereken is. Némi kivételt talán pár ujjabb a XVII. és XVIII. századból való, városi czimer mutat, főleg oly városé, hol erősség van, vagy volt, mint Arad, Temesvársatb. hol kard, sőt heraldika ellenes égő bomba látható.

Városaink czimerében tehát még jelképes alakok által sem igen találjuk pl. a harcziaságot vagy a hősiesség ellenállási szándék kifejezését képviselve. Alig jön elő egy-egy szelid oroszlan vagy sas alak. A városi czimerek alakja kívül a lovagi czime-

rek járulékát, képező foszlányokat, sisakot, torombát, koronát rendszeren nélkülözi. A koronát Lenesó rajza szerint 12 hazai város czimerénél látjuk, ezekre is ugylátszik az újabb XVII és XVIII. század alatt helyeztetek, mert a régi valódi czimerészeti szabály szerint koronát hatósági czimerre nem lehetett volna tenni, de régenten nem is használták. Sisak és toromba Breznóbánya, Debreczen, Eperjes, Sopron és Zombor városok czimerén jelenik meg, ezeken szintén az újabb s roz heraldika teremtményének látszik. A foszlányok gyakoriabbak, különben a városi különösen régibb czimerek. a czimerpaizon rendszeren minden küljárulék nélkül jönnek elő vagy pedig ritkábban angyal vagy angyalok által tariva. Az összes küljárulékok mellőzését a már korábban előadottak szerint szabályul is lehetne a városi czimerekre alkalmazni, kivéve azon eseteket, midőn a küljárulékok közül valamelyiket, mint pl. Székesfejérvár a koronát különös fejedelmi adományképpen nyerték.*)

A megyei czimerek, habár különben igen sok hasonlóság van köztük s a városi czimerek közt —, mégis több tekintetben különböznek tőlük.

A megyei czimerek egy részénél erős s változatosabb mérvben van kifejezve a megye több sajátsága; természeti, helyrajzi viszonyaikra nagyobb súly fektettetik, úgy hogy több megye czimere a megyének majd minden nevezetesebb természeti tulajdonságait vagy helyrajzi sajátságait visszatünteti, míg az ily sajátságok vagy tulajdonságok visszatükrözése a városi czimereknél ritkább. A megyei czimerek más részénél a harcziassabb jellegnek nagyobb mérvben való kifejezését találjuk. A nemesi czimereknél előjövő s a lovagkor harcziass viszonyaira utaló czimerábrák, küljárulékok ezeknél gyakoriabbak, mit nem esodálhatunk, mert hisz a megyéket éppen a nemesség, az ország e privilegizált öre s az alkotmány, s alkotmányos szabadság támasza s védője alkotta, a közügyekre csak ezek folytak be, ezek intézkedtek, határoztak, s így a megyék czimere szerkesztésénél s alkotásánál azok egyéni s családi czimerei, melyek ily küljárulékkal birtak, mindenesetre befolyással voltak.

A harcziass jellegre befolyást gyakorolhatott még a megyék honvédelmi joga s kötelezettsége is s innét magyarázható, hogy a megyei czimereknél gyakoriabbak a czimerábrák közt a harcziassabb jelleget mutató emberi alakok, oroszlánok, karddal vagy a nélkül, a személyes bátorságot jelentő állatok, fegyveres karok, fegyveres katonák, lovasok többféle fegyverek s fegyveres jelvények. A várfal, vártorony és kapu szintén előjön, de csak igen ritkán s kevés megyénél.

*) A királyi adománylevélnek szabad vétetni a heraldika törvényei ellen?

A küljárulékok közül előfordulnak a sísakok rendszeren torombával s foszlánynyal és sísak koronával, ily sísak látható toromba s foszlánynyal számos megye ezimerében. A korona, mint küljárulék szintén gyakori, sokkal gyakoribb, mint a városoknál, mit nem esodálunk, mert a megye a nemesek összességének vétetett, a korona pedig újabb ezimerészeti felfogás szerint éppen a nemesség egyik jelének tekintetik. A foszlányok más küljárulékok nélkül is többször előjönnek, de ezen kívül számos oly ezimer van, mely rendszeren minden küljárulék nélkül jelenik meg. A telamonok vagy a vármegye természeti tulajdonait jelező állatok, mint Krassóme gyénél a bika és medve vagy harezias férfi alakok vagy más a bátorságot jelező állatok, mint Torontálmegyénél a sas és az oroszlán. A szelidebb jellegű angyali alakok, mint a paizs tartók csak Zolyommegye ezimerénél láthatók, holott a ezimerpaizst tartó ezen angyali alakok a városi ezimereknél sokkal gyakoribbak.

A megyei ezimereknél tehát különösen a városiaktól elütő két fő sajátyságot észlelhetünk: egyik a megyék helyi viszonyainak, természeti tulajdonságainak és földrajzi sajátyságának kifejezése, a másik a hareziasabb jellegnek mind a bel ezimerábrák, mind a kül járulékok által való éles kitüntetése

A vármegyei ezimereknek vizsgálásánál s a városiakkal való összehasonlításával, különösen, ha ezen összehasonlítást a tömegben együtt levő ezimerek felett tesszük, azt találjuk, hogy az imént előadott elkülönítő sajátyságok erőteljesen tapasztalhatók s e különböztetés nem téves egyéni nézet, hanem alapos vizsgálat s összehasonlítás eredménye.

*

A ezimerek azon nagy tekintélynél fogva, melylyel a középkorban birtak — az akkori közélet majd minden mozzanatát áthatották s éppen azért a közép — de a későbbi kor műemlékein majd országos, majd családi, majd hatósági ezimerek számosan és gyakran megjelennek. A nevezetesebb eseményeknél a közélet terén, ugy a magány élet körében a ezimerek ott szerepeltek, mint melyek az egyéni, családot vagy hatóságot jelképezték.

A városi s vármegyei ezimereknek mindenek felett két fontos és jelentőségteljes használati helye van, az egyik t. i. a már említett hely — a pecséteken, a másik a zászlókon.

A régibb korból maradt pecsétnyomók közül számos igen szép tanubizonyosságot tesz arról, hogy mily művészi kivittel állították elő érzembe metszve a pecséten levő ezimert, de tanúságot tesznek erről a pecsét lenyomatok is. A zászlók már ke-

vesebb számmal maradtak fenn a régibb időből, de ezeknél szintén kiváló ügyességet tapasztalunk, a melylyel sokszor nehezebb kivitelű tárgyak is létrehozattak.

A peccséten s zászlókon kívül még más dolgokon előjöttek a czimerok. Ritkábban, de használtattak folyó pénzekben, így tudjuk, hogy Budaváros pénzverési jogot birt s a verett pénzeire a város czimerét illesztette, ilyen pénz fordul elő Weszerlénél a magyar városokat illető érmek I. tábla 10 ábráján. Budához hasonlólag Brassóban 1601 és 1603 évben Weisz királybíró által négyszögű ezüst tallérok verettek, melyeken Brassó czimere jön elő. Továbbá előfordul a Brassó városi czimer a brassói garasokon,¹⁾ melyek Brassó városa által 1612 és 1613. években készítettettek; ugy a nagyobb tallér alaku pénzen 1612-ből szintén látható a brassói czimer, a koronás fatörzs²⁾ Szeben város czimere megjelenik a Rudolf király nevével ellátott pénzek hátlapján 1605-ből.³⁾ De előjönnek egyes városi czimerok nemesak oly érmeken, melyek az illető hatóság által verettek, hanem oly pénzekben is, melyek mások által készítettettek; hogy ezeken inkább csak mellékesen, valamely kevésbé tekintélyes helyen, például I. Apafi Mihály némely pénzein látható Brassó, majd Szeben város czimere a pénz hátlapján legalul, valószínűleg arra utalnak ezen czimerok, hogy ama pénzek Brassóban vagy Szebenben verettek s így a pénzverési hely jelezői valának.⁴⁾ (Mint kamaragrófok és pénzverő kamarák székhelyeit jelző mellékletek, czimerok nagyon gyakoriak a magyar pénzekben, és a felhozott eseteket még sok példával lehetne megtoldani. Szerk.) A megyék tudomásunk szerint ily folyó pénzeket nem verettek.

Az újabb időben nem ugyan folyó pénzekben, mint a fentebbiek voltak, hanem emlék érmeken gyakran jelennek meg a városi s ritkábban a megyei czimerok. Ily emlékérmeket szoktak készíttetni városok s vármegyék nevezetesebb események alkalmával, melyen a készítő hatóság czimere rendszeren használtatik. Hasonló emlékérmek láthatók Szeben czimerével 1613-ból.⁵⁾

Az újabb időben különösen a magyar orvosok és természetvizsgálók nagy gyűléseit szokták ezen emlékérmek készítésével megörökíteni, melyen a városnak s vármegyének, hol a

1) Weszerle József hátrahagyott éremtáblái F. betű alatt V. rész tab. I. 6, 7 és 8 ábra.

2) Weszerle V. rész, a magyar városokat illető érmek I. táb. 5 ábra.

3) Ugyanott D. betű alatt 3 és 5 ábra.

4) Weszerle említett műve D. betű XIII. tábla 3, 7 és 8. ábra és XXIII. táb. 9 ábra.

5) Ugyanott II. tábla 1 ábra.

gyűlés tartatott, czimere látható, ily emlékérem készítettett 1843-ban Temesvár város czimerével; 1866-ban Rimaszombat czimerével, 1868-ban Egerváros és Hevesmegye czimerével; 1870-ben Aradváros és Aradmegye czimerével, 1874-ben Győr-város czimerével. (1844-ben Kolozsvár, 1864-ben Maros-Vásárhely, 1871-ben Fiume.)

De más fontosabb események is megörökítették emlékérmekkel, többi közt igen érdekes az 1865. évi országgyűlésre készített nagy tallér alakú emlék érem, melynek mindkét oldalán köralakban 56 magyar megye s város czimere látható.

Az újabb időben nagy számmal rendezett kiállítások alkalmával szintén rendszeren szoktak emlék érmeket készíttetni, melyeken ama hatóság czimere jelenik meg, melynek területén a kiállítás rendeztetett. Több nemű emlék érem volt a fejérvári kiállítás alkalmára készítve Székesfejérvár város és a vármegye czimerével. Ezen emlék érmeken kívül éppen a kiállításokon kiosztatni szokott díj érmeken is az illető hatóság czimere, melynek területén a kiállítás tartatott, használtatik s a kecskeméti, szegedi es székesfejérvári kiállítások (arany, ezüst s bronz) díj érmein az illető város czimere fordul elő.

Nagy számmal készíttetnek jutalmazásra szánt érmek a hazai gazdasági egyletek által, melyekkel az általuk rendezett kiállítás résztvevői jutalmaztattak, ezeken rendszeren azon hatóság czimere van, melynek nevéől az egylet magát czimezi, ily érmeket adott ki kisebb kiállításai alkalmával a fejérmegyei gazdasági egylet, melyeken a megye czimere jelenik meg s hasonlóan adott ki a biharmegyei gazdasági egylet Biharmegye és Nagyváradi város czimerével.

A vármegyei s városi czimerek az említettekén kívül még másutt is használtaknak, mint a megye s város személyesítői. Használtaknak kiváló ünnepélyek alkalmával koronázásokkor, királyi ünnepélyes bevonulásokkor, midőn a czimerek táblákra festve hordatnak, vagy kifüggesztetnek díszoszlopokon.

Előfordulnak a hatóságok beléletében különféle tárgyakon u. m. fegyvereken, a megyei vagy városi katonák, ugy az ezek által küldött banderiumok öltönyein, tarsolyain, butorokon, hatósági épületek homlokzatain, számtalan díszmeneteken, ünnepélyességeken, különféleképpen előállítva. De nem csak hivatalos jellegű ünnepélyeknél, hanem más ünnepélyek alkalmával is ott láthatjuk a megyék s városok czimereit. Ott voltak ezek mint díszítések kiállításokon, így láttuk a székesfejérvári kiállításán több város s vármegye czimerét díszítésképpen a kiállítási helyiségekben kifüggesztve. Előjönnek e czimerek könyveken, könyvtáblákon, más nyomtatványokon, a hatóságok hivatalos ki-

adványain, okmányain, oklevelein stb. Továbbá előfordulnak várkapukon, így látható Nyitra város régi kapuján a város czimere.¹⁾; védfalakon és bástyákon, díszkapukon, díszépületeken, sőt gyakran a legközönségesebb épületeken vagy más dolgokon, mint pl. Székesfehérvár város czimere a közönséges hidoszlopokon is használtatik. Ott találjuk még a czimereket a templomokban, mint a brassói czimert, mely a brassói nagy templomnak szószékkel szemben levő pilléréen látható.²⁾

A házi belső felszerelés tárgyai nem egyszer látjuk előjönni e czimereket, feltaláljuk ezenkívül díszesebb tárgyakon, edényeken, a hatóságok által különösen a szabadságharcz előtti időben emlékül adott pipákon, serlegeken, kelyheken s poharakon. Diszes kiállítású azon kehely, melyet 1576. évben Besztercebánya város Radvánszky Györgynek lakadalmi emlékül adományozott; ezen a feliraton kívül a város czimere is előjön csinos kiállítással.³⁾

A városi s vármegyei czimerek — ezek szerint — nagy terjedelmet foglaltak el a köz- sőt magán élet körében s meghódították az ipar s művészet számtalan ágát előállításukra; munkát adtak ötvösnek, építésznek, himzőnek, vésőnek, nyomdásznak sat. Sőt, hogy, mily számtalan dolgokon használtattak a hatósági czimerek s mily tekintélyesek voltak, igazolja Hunyady János kormányzó egy rendelete 1444-ből, melyben megparancsolta a brassóiaknak, hogy a már akkor is igen virágzó posztó készítést előmozdítsák és készítményükre a város czimereit illessék.⁴⁾

A hatósági czimerek tehát, mint a vármegye s város jelképezői különösen a régibb korban ott, hol a hatóság intézkedett vagy annak befolyásával történt valami, mindig szerepeltek. Ujabb időben is szerepök van, bár már nem használtatnak oly gyakran, mint a multban, minek oka részben az, hogy az ujabb nemzedék nem oly értelemben s oly fogalmi meghatározással veszi a czimereket, mint a czimerészet helyes elvei szerint venni kellene. De ha a czimerészeti érzék nagyobb terjedelmet vesz, reméljük, hogy a hatósági czimerek, mint az illető hatóság jelképi kifejezői nagyobb figyelem s méltatásban részesülnek.

*

A megyék s városok czimereivel szorosabb összefüggésben állanak a megyei vagy városi hatósági színek, mert ezek

¹⁾ Kubinyi s Vahot: Magyar s Erdélyország leírása III. k. 19. lap.

²⁾ Orbán B. Székelyföld VI. k. 289. lap.

³⁾ Kubinyi s Vahot: Magy. s Erdélyország leírása II. k. 95. l.

⁴⁾ Orbán B. Székelyföld VI. k. 211. lap.

eredetöket közvetlen a ezimer vagy a ezimer főbb ábrái, külj-
 arulókai színétől veszik.¹⁾

A színek használata zászlókon s más jelvényeken régi ke-
 letű s különösen a középkor századaiban elterjedve volt. A ke-
 resztes háboruk seregei már a kereszték színei által különböz-
 tették meg magukat másoktól. Kék volt pl. az olaszok kereszt-
 je, fehér a francziáké, piros a spanyoloké, narancssárga
 vagy fekete a németeké s sárga vagy piros az angoloké és
 zöld a szászoké.²⁾

Ezen háboruk után pedig, miután a kereszték s színeik a
 kegyelet tárgyai maradának, egyszersmind a nemzeti színek alap-
 jaivá nővék ki magukat.³⁾

A magyar birodalom színei a vörös, fehér s zöld szintén
 már régibb keletű, legrégebb nyomai láthatók a XIII-ik század-
 ból, s II. Endre királynak 1222-ben kelt oklevelén ugyanis a
 pecsét vörös, fehér és zöld sodrott selyem zsinoron függött.⁴⁾ E
 nemzeti színeink különben, a mint Ivánfy jeles művében kellő-
 leg beigazolta, a ezimerből, annak főbb színeiből kölesönözvék.⁵⁾

A vármegyék s városok színei a középkorba oly messze,
 mint pl. a lovagok által használt színek, úgy, mint a nemzeti
 szín, vissza nem vihetők, mert a városok a korábbi időkben a
 honvédelmi rendszerben külön zászlóaljak szervezésére utasítva
 nem levén, külön saját színeikkel ellátott zászlókra szükségök
 nem volt; a megyéknél pedig a megyei telekkatonaság vagy
 nemesség a főispán zászlója alatt vonult a harezba vagy a ki-
 rályi sereghez s így ezeknek sem kellett külön saját színeiket
 viselő zászló, minthogy az illető főispánét használták, valamint
 ennek ezimere jött elő ez időben a megyei főispáni hivatalos
 kiadványoknál.

A vármegyei s városi színek azon jelentőséggel, melylyel
 ma bírnak későbbi korból valók s keletkezésük alig haladja meg
 a mohácsi vész. A mohácsi vész után azonban, midőn a török
 harezok alatt az ország egyes részei saját védelmökre s nem
 egyszer saját erejökre voltak szorítva, a hon és önvédelem eme
 nagy küzdelmeiben e színek használata elterjedt, főleg a me-
 gyék voltak utalva saját lobogókra, mint hadi jelvényekre, me-
 lyen azután saját színeiket használták.

E saját színek eredetüket kétségtelen a ezimer fő színei-
 től vették és pedig nagyon valószínű egyéni tetszés szerint, mert

¹⁾ Ottó Titan v. Hefner Handbuch der theor. und prakt. Heraldik I.
 Th. 162—163. l.

²⁾ Cantu Caesar Világtörténet. VIII. k. 2 rész. 521 l. magyar fordítás.

³⁾ Ivánfy Ede. A magyar birodalom ezimerei s színei II. f. 29 lap.

⁴⁾ Ugyanezen mű II. füz. 32. l.

⁵⁾ Ugyanezen mű II. füzet 34 lap.

eddig még egyetlen oly kutfőt, okmányt nem ismerünk, melyből másra, mint önkényű felvételre gyaníthatnánk. A színek választására úgy látszik sem a fejedelmi hatalom, mert a királyi oklevelekben soha a használandó színekről említés nem fétetik, csupán a czimer mező, czimerábrák s a küljárulékok színei iratnak le; sem a főbb kormányászéki hatóságok be nem folytak, tisztán az illető megye vagy várostól függhetett kiválasztása s egyedül az illető hatóság czimerén előforduló főbb színek által lehetett e választás korlátozva.

A czimeren levő színek közül befolyhatott erre az ábrák színe, a czimerpaizs mezejének színe, úgy a küljárulékok, főleg a foszlányok színe, mely utóbbiak pedig gyakran, bár nem minden esetben a czimer főszíneit viselték. Első rangu hazai tudósaink vitatják s állítják éppen azt, hogy a használt ily színek keletkezésére az illető czimer színei befolyással vannak; mi előtűnik, mint már fentebb jeleztük, a magyar nemzeti színeknél is, mert a nemzeti színek éppen a magyar országos czimer főszínei.¹⁾

A czimer belső mezője s ábrái színétől látszik eredetét venni Fejérvármegye színe a sárga-zöld, mert a megye czimerének belsején s ábráin többi szín közt e színeket is előtűntetve látjuk. E színeket, a sárga-zöldet már rég óta használja Fejérmegye s a színek a nemesi felkelési zászlókon szintén előtűnnek és pedig a többieknél nagyobb mérvben. Az újabb időbeli Fejérmegyei zászlókon pedig tisztán e színek használtak.

Székesfejérvár városának színei veres-kék, melyek eredetüket a városi czimer foszlányainak színeitől veszik, miután a foszlányok főszíneiképpen éppen a veres s kék jelennek meg. A város e színekkel ellátott zászlót használ maig.

Pest-Pilis-Solt- és Kis-Kunmegye színei a sárga-kék határozottan a régi megyei czimer főábráitól és a czimer mezőtől veszik eredetüket, mert a czimer főábrája arany oroslán, a czimer mezője pedig kék. Komárommegye színei fekete-tégla veres úgy látszik a czimer főábrájától a fekete öltönyű vitéztől és a czimer foszlány baloldali részétől, mely téglaveres, származik.

Budapest főváros vörös-kék és narancs-sárga színei eredetüket veszik a régi Pestvárosi czimer fő színeitől és pedig a veres a fő czimerábra, a várkapu veres fedelétől, a kék a czimer kékszínű czimer mezejétől, végre a narancssárga a küljárulékképpen előjövő sárga színű bőség szarvaktól.

(Vége köv.)

Hattyusly Dossó.

¹⁾ Ivány idézett műve II. füz. 34—35. lap.